

ÚSTUP DVOJÍHO L BĚHEM 20. STOLETÍ

Proces splyvání dvojího l v jedno l

Splyvání dvojího l (tvrdého a netvrdého) bylo ve 20. století jednou z nejvýraznějších postupujících změn v hláskosloví našich nářečí. Současné tento ústup dvojího l měl, na rozdíl od řady jiných vytrácejících se nářečních jevů, poměrně dobře sledovatelné hranice. Během 20. století zanikly všechny zbývající ostrůvky dvojího l v Čechách, zanikl i zábrěžský ostrůvek na severozápadní Moravě a na zbytku území Moravy se hranice s každou následující generací citelně posouvala na východ. Ústup pokračuje dál a jeho tempo se zrychluje.

Tvrdé a netvrdé l

Od staré češtiny bylo dvojí l (opozici tvrdé a měkké hlásky. Měkký člen opozice se však mohli vyslovovat i jako střední l, proto se zde hovoří o tvrdém a netvrdém l. V nářečích je situace ještě složitější. Tvrdý člen opozice se může vyslovovat jako tzv. obalované u (hlava, cejly), nebo jako tvrdé l v mnoha různých artikulacích (např. špička jazyka může být opřena o tvrdé patro, dásně, kořen horních řezáků, hrot řezáku nebo se jazyk může ocitát mezi zuby), ale může se realizovat též jako střední l (které stojí v opozici k měkkému l). Netvrdé l zni od velmi měkkého l po l akusticky tvrdší, než je standardní výslovnost českého středního l. Mapa k těmto výslovnostním odlišnostem nepřihlíží.

Vývojové fáze

Proces ústupu dvojího l má svůj původ hluboko v minulosti, na konci 14. století. Tehdy docházelo ve středních Čechách ke splyvání tvrdého a netvrdého l v jedno l. Odtud se změna během 15. a 16. století poměrně rychle šířila do okolí. V dalších stoletích byl ústup dvojího l pomalejší, jeho hranice postupovala východními Čechami a západní Moravou a kolem roku 1900 se už nachází v hloubi střední Moravy s průniky na Moravu východní.

Pohraničí

Jako tzv. pohraničí bývá označována oblast, která byla před druhou světovou válkou osídlena převážně německy mluvícím obyvatelstvem. Po válce došlo k odsunu tohoto obyvatelstva a k novému osídlení oblastí etnickými Čechy. Vzniklo tak území nářečně smíšené. Navzdory svému názvu oblast pohraničí zasahuje mnohdy hluboko do vnitrozemí a vytváří vnitrozemské ostrovy.

Hranice tzv. pohraničí byla stanovena multikriteriálně s důrazem na zachování tradičních teritoriálních dialektů. Zohledněno je tak mezvláčné národnostní složení všech částí obcí, nepřerušena tradice českého osídlení, předpokládaný podíl nových přistěhovalců po odsunu Němců a doplňkové i další faktory; zejména vnitřní migrace, míra industrializace apod.

Historické pohraničí bylo rekonstruováno na základě historografických a vlastivědných zdrojů, dokládajících převahu českého, nebo německého obyvatelstva v jednotlivých obcích ve vrcholném středověku a v raném novověku.

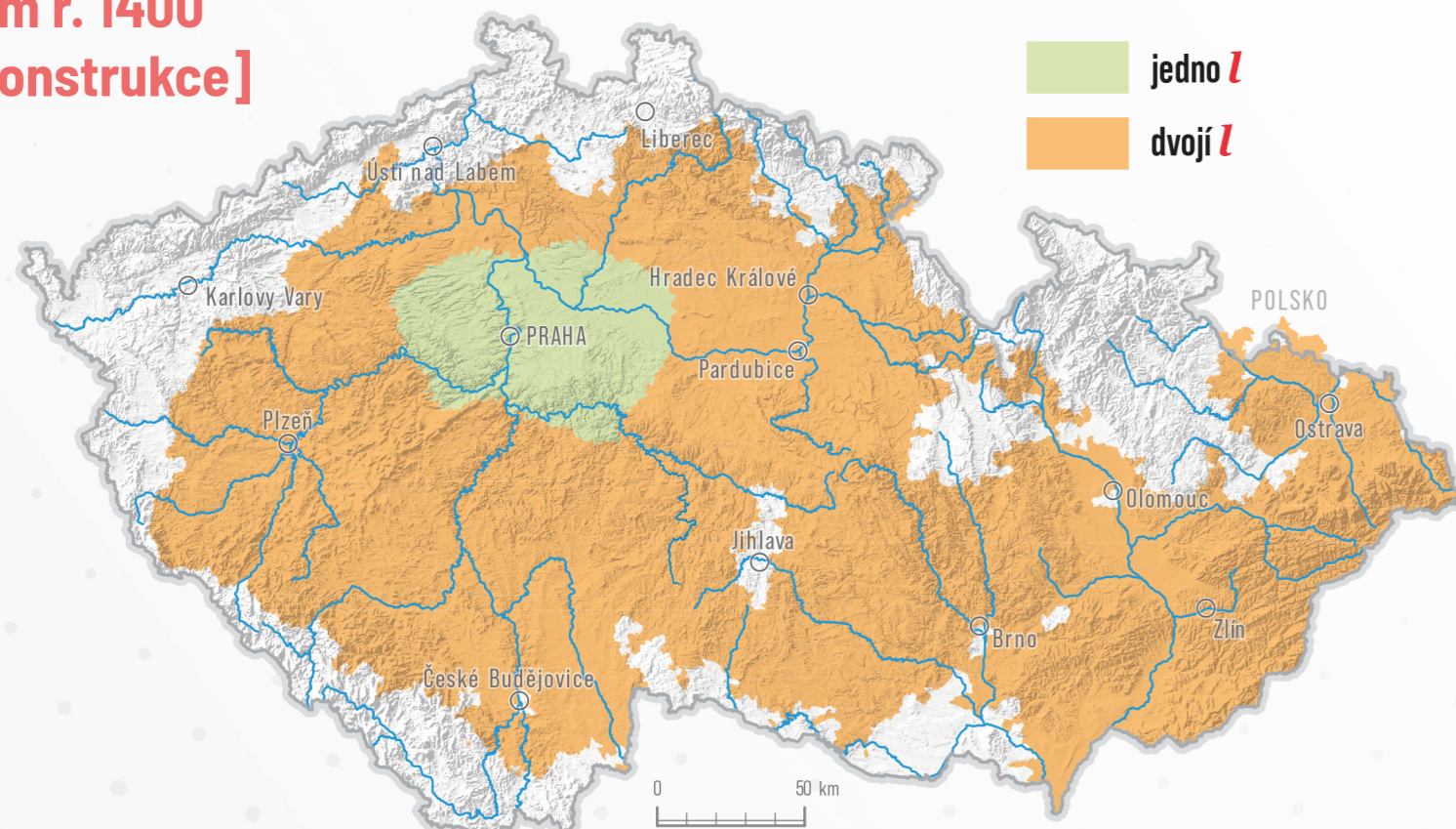
Přesahy do Polska

Znárodním byl i stav dvojího l v přehraničních oblastech s dialekty češtiny, a to pouze tam, kde se jednalo o souvislé české osídlení po obou stranách hranice. Ide o tři výběžky do Polska – u Náchoda, Opavy a Hlučína.

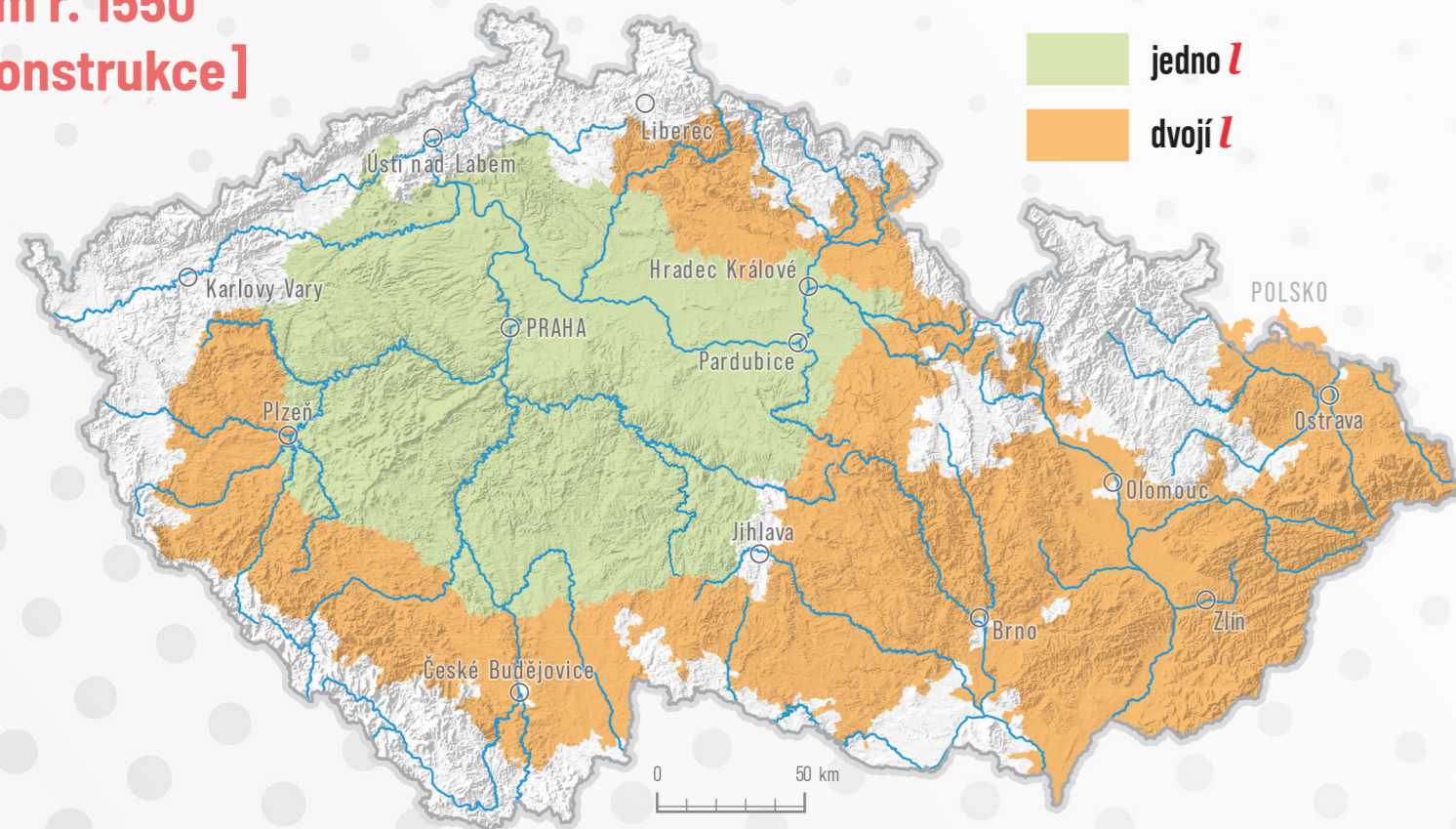
Zdroje prostorových dat

Nářeční materiál byl získán z řady dialektologických monografií a studií (omezené i z monografií a studií o staré a střední češtině), z edic a publikací nářečních textů i starších českých památek, dále z asi 400 nahrávek Archivu zvukových záznamů nářečních promluv, z excerpt Archivu lidového jazyka, z Dotazníku pro výzkum českých nářečí, Slovníkového dotazníku pro nářečí českého jazyka a zhruba ze stovky dialektologických studentských kvalifikačních prací.

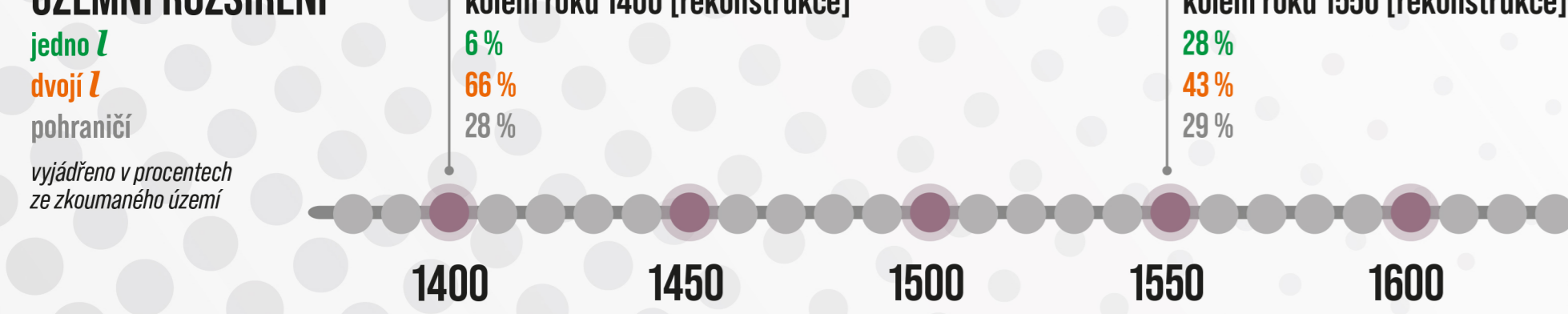
kolem r. 1400 [rekonstrukce]

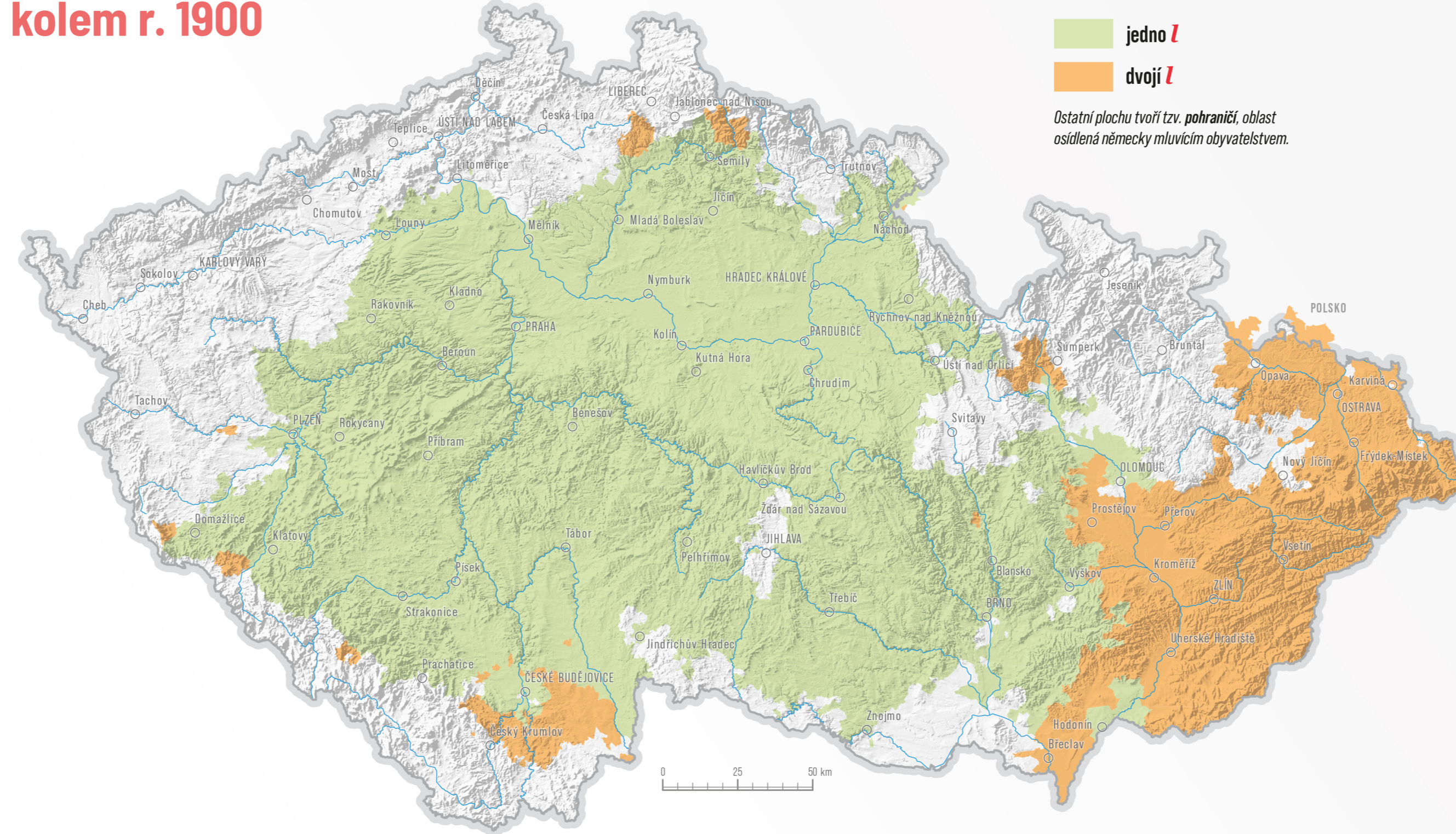
kolem r. 1550 [rekonstrukce]

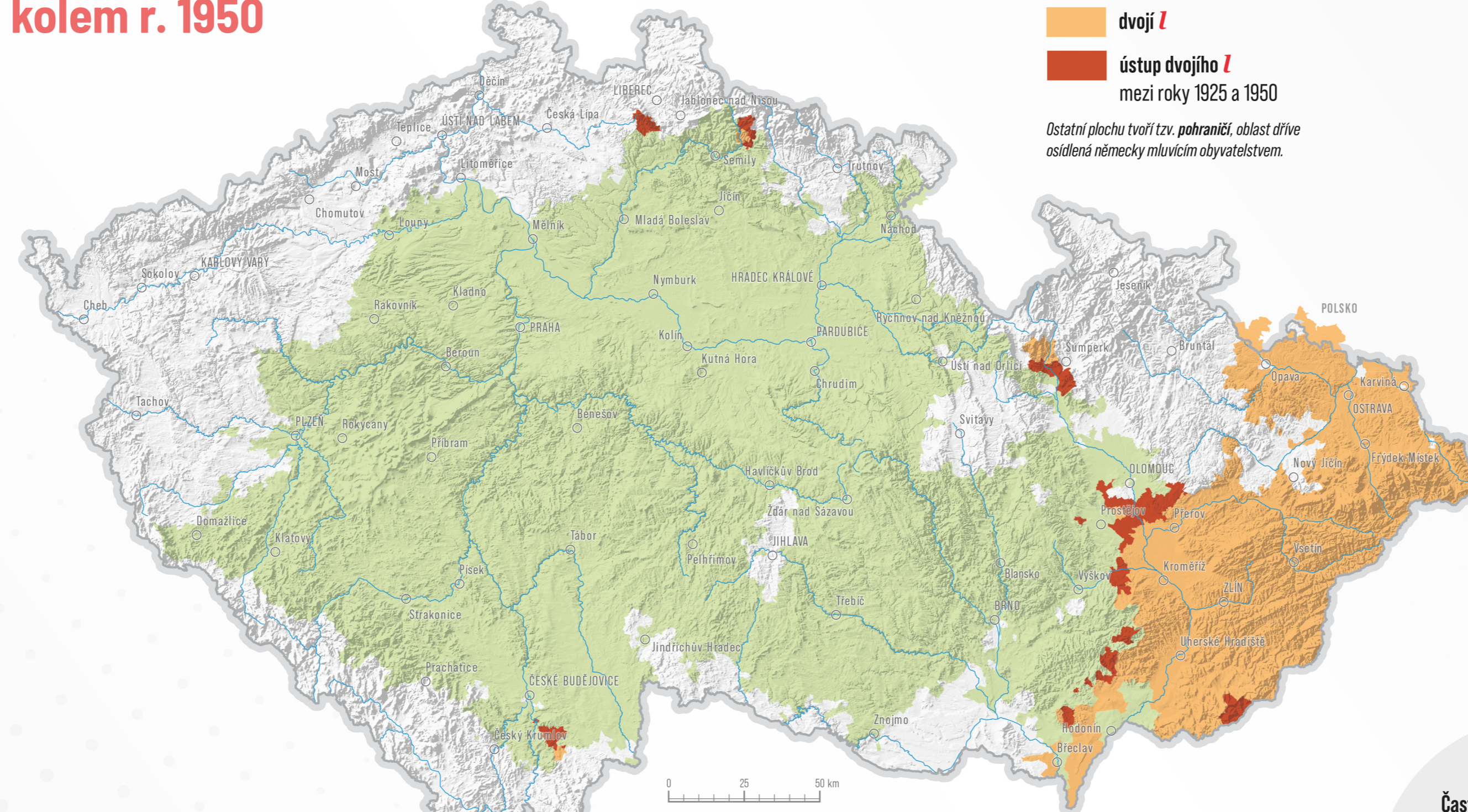
ÚZEMNÍ ROZŠÍŘENÍ

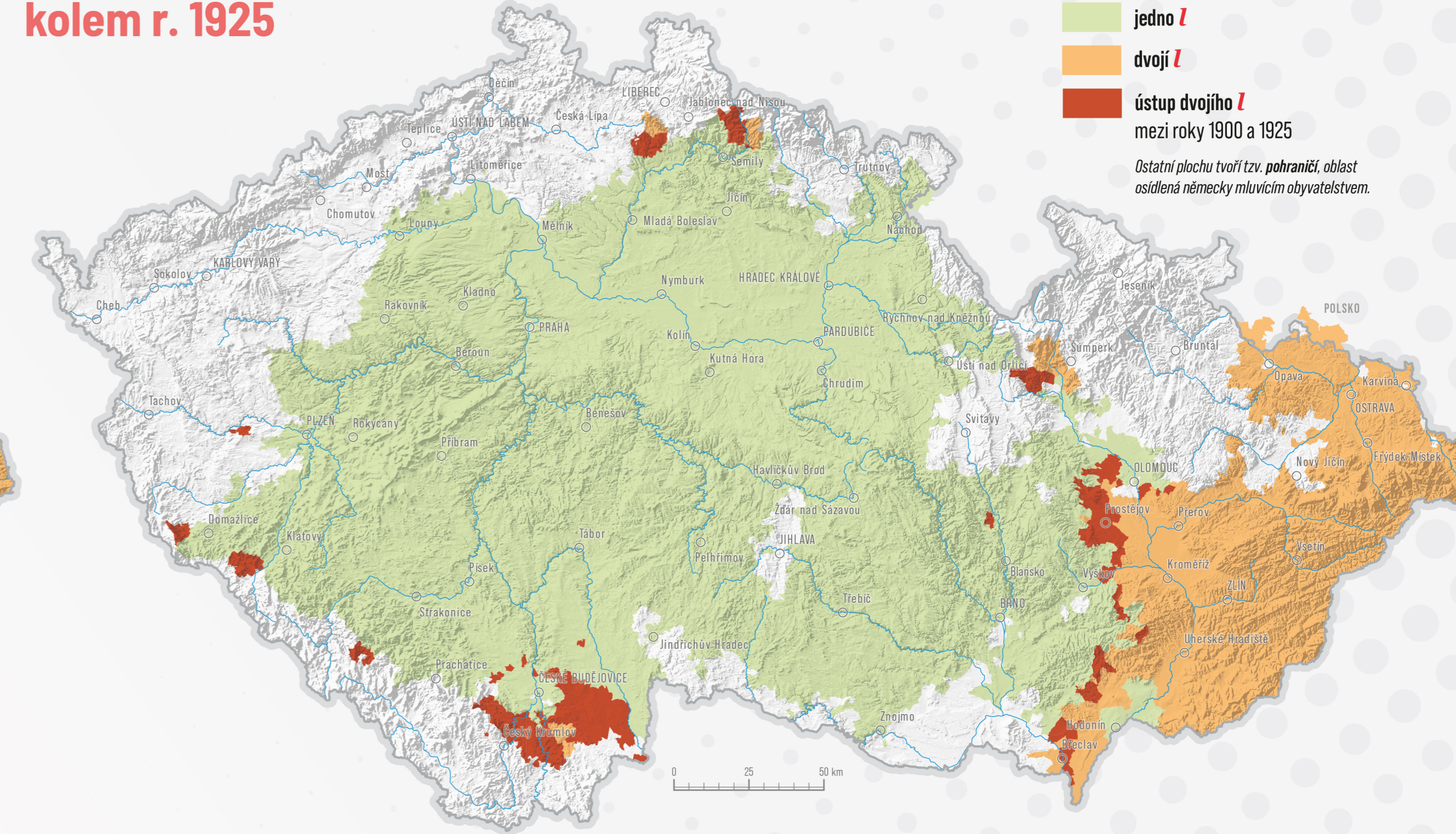
kolem r. 1900

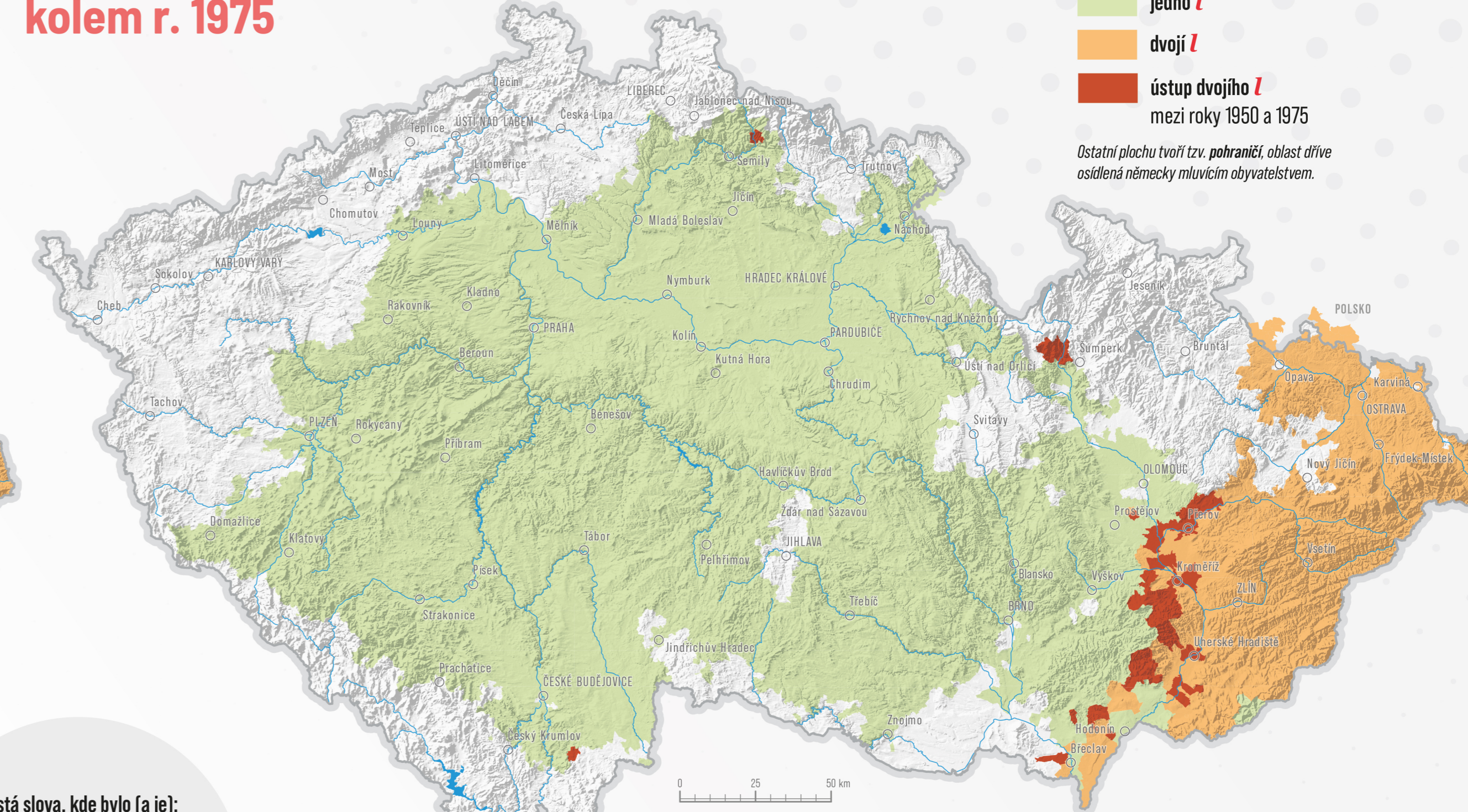
kolem r. 1950

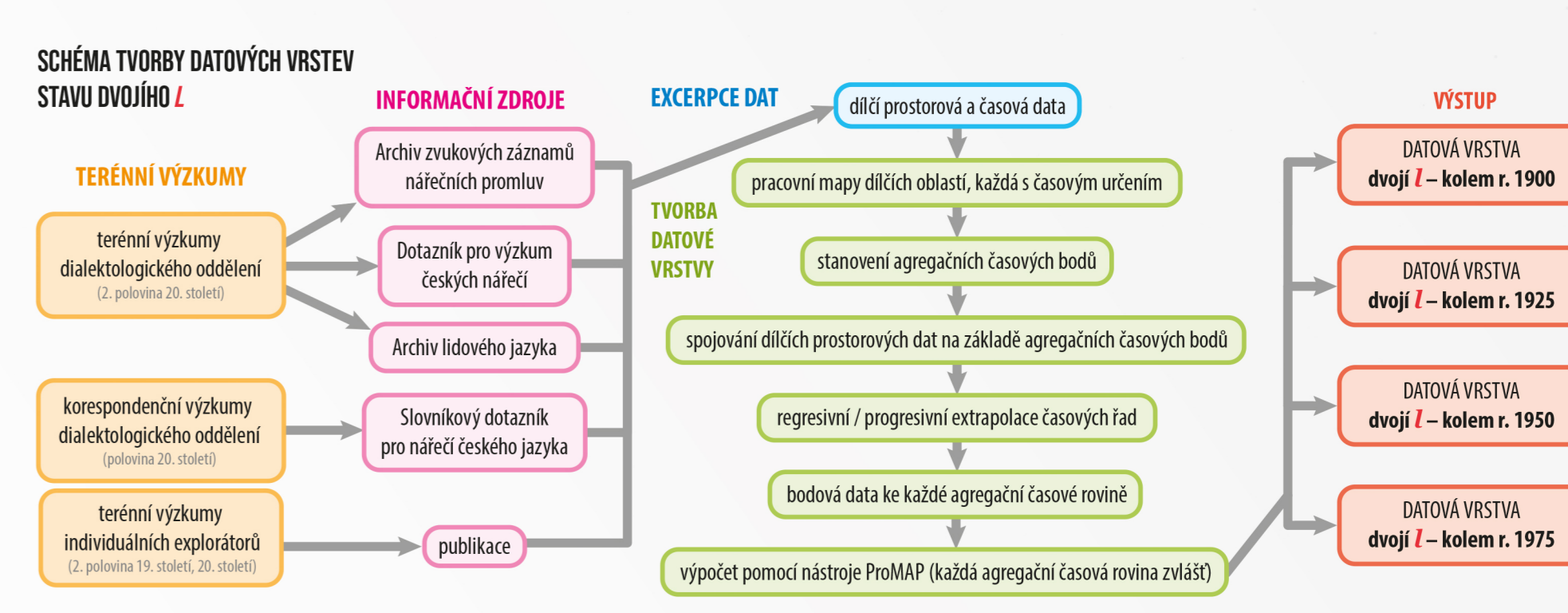
kolem r. 1925

kolem r. 1975

Častá slova, kde bylo [a je]:
 tvrdé l nebo netvrdé l
 chlap - kluk
 hlava - koleno
 vůl - tela (tele)
 byl - byli

ÚSTUP DVOJÍHO L BĚHEM 20. STOLETÍ
 M.A.P.S. Num. 22

Autorský kolektiv: Mgr. Bronislav Stupňáček, Ph.D.; RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.²
 Kartografické zpracování: RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.²; Mgr. Jakub Koniček²

Zpracování dat: Mgr. Bronislav Stupňáček, Ph.D. [excerpta, poslech, příprava prostorových dat, návrh výpočetního algoritmu],
 Mgr. Stanislava Spinková, Ph.D. [excerpta Slovníkového dotazníku],
 RNDr. Rostislav Netek, Ph.D. [datové výpočty],
 Mgr. Ondřej Štráhal² [datové výpočty],
 Mgr. Jakub Žejdlík² [technická příprava dat],
 RNDr. Alena Vondráková, Ph.D., LL.M.² [analýza změn, úprava dat]

Pracoviště: ¹Dialektologické oddělení, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.
²Katedra geoinformatiky, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Mapa vznikla na základě řešení projektu č. DG20PQ20V029
 Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit.
 Poskytovatel podpory: Ministerstvo kultury, Program NAKI II.

V mapě byla použita data, která poskytly výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz),
 podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (projekt č. LM2018101).
 Recenzenti: PhDr. Hana Konečná, Mgr. Bc. Zdeněk Stachoň, Ph.D.
 Data: © Ústav pro jazyk český AV ČR a Univerzita Palackého v Olomouci, 2022
 Podkladová data: © ArcGIS, ARCIATA PRAHA, ZI, ČSÚ, 2016

Ediční řada M.A.P.S. (Maps and Atlas Product Series), Num. 22
 Vydala Univerzita Palackého v Olomouci ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR pro Katedru geoinformatiky jako její 97. titul.
 © Univerzita Palackého v Olomouci, 2022
 ISBN 978-80-244-6160-1 (print)
 ISBN 978-80-244-6164-9 (PDF)